

Lidia PRISAC

CRIZA ECONOMICĂ DIN REPUBLICA MOLDOVA – CATALIZATOR AL MIGRAȚIEI FORȚEI DE MUNCĂ

<https://doi.org/10.52603/rec.2021.29.15>

Rezumat

Criza economică din Republica Moldova – catalizator al migrației forței de muncă

Având în vizor procesul de tranziție a Republicii Moldova la economia de piață, articolul abordează, prin intermediul istoriei orale, migrația forței de muncă, în special a femeilor, generată de crizele economice specifice perioadei. Autorul a încercat să raporteze etapele migrației cu cele ale crizelor economice prin care a trecut noul stat, ajungând la concluzia că migrația a fost impulsionată preponderent de impasul economic, iar fluxurile de populație în străinătate a continuat să crească în pofida îmbunătățirii modeste a situației economice din perioada 2000–2005, creșterea economică nesemnificativă ne întrerupând, în esență, tendința cetățenilor de a migra în afară. În condițiile migrației s-a conturat o adevărată psihoză a plecării denumită drept „efect de contagiune mentală”. În linii generale, crizele economice din Republica Moldova au produs o fractură în evoluția societății, fapt care a dat curs apariției mărturiilor legate de mersul evenimentelor și fenomenul migrației. În cazul articolului de față a fost activată memoria autobiografică a patru persoane implicate în procesul migrației. În ceea ce privesc cauzele care le-au determinat să părăsească țara, o analiză profundă a mărturiilor orale, dar și a lucrărilor de specialitate axate pe această problematică evidențiază faptul că a prevalat, fără îndoială, factorul economic.

Cuvinte-cheie: criză economică, perioadă de tranziție, migrația forței de muncă, femei, istorie orală, Republica Moldova.

Резюме

Экономический кризис в Республике Молдова – катализатор трудовой миграции

Изучая процесс перехода Молдовы к рыночной экономике, в данной статье, на основе устной истории, автор рассматривает трудовую миграцию, особенно женскую, которая вызвана экономическими кризисами, характерными для данного периода. Им предпринимается попытка установить связь между этапами миграции и экономическими кризисами, через которые прошло государство. Таким образом, он приходит к выводу, что миграция была вызвана, главным образом, экономической дисфункцией, а потоки населения за границу продолжали расти, вопреки умеренному улучшению экономической ситуации в период 2000–2005 гг. – незначительный экономический рост, по сути, не прервал тенденцию граждан уехать за границу. В условиях трудовой миграции был зафиксирован настоящий психоз в отношении выезда граждан за границу; данный эффект получил название «ментального воздействия». В целом экономический кризис в Республике Молдова вызвал перелом в развитии общества, что привело к появлению свидетельств, связанных с ходом событий и феноменом миграции. В процессе данного

исследования была активирована автобиографическая память четырех физических лиц, вовлеченных в процесс миграции. При определении причин, побудивших их покинуть страну, анализ устных свидетельств, как и специализированных работ, посвященных этому вопросу, позволил выявить тот факт, что в данном случае преобладал экономический фактор.

Ключевые слова: экономический кризис, переходный период, трудовая миграция, женщины, устная история, Республика Молдова.

Summary

The economic crisis in the Republic of Moldova – the catalyst for labor migration

The approach of the transition Moldova's process to a market economy, this article, based on oral history, examines labor migration, especially of women, caused by the economic crises characteristic of this period. The author tried to establish a connection between the stages of migration and the economic crises which new state went through. Thus, he concluded that migration was mainly caused by economic dysfunction. The population flows abroad continued to grow, despite a modest improvement in the economic situation during the 2000–2005 period – insignificant economic growth, in fact, without interrupting the tendency of citizens to go abroad. In the conditions of labor migration, a real psychosis was recorded with regard to the departure of citizens abroad, this effect called “mental contagion”. In general, the economic crisis in the Republic of Moldova caused a turning point in the evolution of society, which led to the emergence of evidence related to the course of events and the phenomenon of migration. In the case of this article, the autobiographical memory of four individuals involved in the migration process was activated. Regarding the causes that determined them to leave the country, the analysis of oral witnesses, as well as specialized works focused on this issue, without a doubt emphasizes the fact that, the economic factor dominated.

Key-words: economic crisis, transition period, labor migration, women, oral history, Republic of Moldova.

Motto: Trăiesc acei ce vor să lupte, iar cei fricoși se plâng și mor
(George Coșbuc)

Cadru general. Unul dintre fenomenele caracteristice perioadei de tranziție post-sovietice împreună cu crizele economice denumite și „permanente situații economice stresante” (Gagauz, Penina, Tabac 2016) pe care le-a înscris Republica Moldova este cel al propensiunilor migratorii prezente la majoritatea segmentelor de populație apte de muncă (analizabile pe categorii de vârstă, sex și orientare ocupațională).

Pentru spațiul dintre Prut și Nistru, putem vorbi, începând cu anii 1990, despre o veritabilă vocație migrațională, ținând cont că exodul forței de muncă (inclusiv în rândul femeilor) a fost și este în strânsă corelație cu trecerea Republicii Moldova la economia de piață. Tendința migratorie înregistrată după 1991 se datorează mai ales situației economice precare cu înregistrarea unor etape de criză la nivel socio-economic specifice perioadei de tranziție. Spre exemplu, după declararea independenței de stat, economia republicii a parcurs următoarele faze critice cum ar fi hiperinflația din anii 1991–1992; perioada depresiei din anii 1993–1996; nivelul scăzut al principalilor indicatori în contextul unei stabilități economice relative din anii 2000–2005, ulterior, criza financiară din 2009 cu înrăutățirea majorității indicatorilor macroeconomici; și o altă criză economică de la sfârșitul anului 2014 pe fundalul disfuncțiilor în sistemul financiar-bancar (Călugăreanu 2015) etc.

În literatura de specialitate există numeroase studii care propun o radiografie a migrației forței de muncă spre țările CSI și lumea occidentală drept consecință a efectelor economice (Prisac 2020: 269). În acest sens au fost înscrise și câteva etape distincte. Spre exemplu, anii 1991–1992 și 1993–1995 marcau începutul fluxurilor însemnate de migranți atât legali cât și ilegali; debutul anilor 2000 înregistra migrația sezonieră a forței de muncă care căpăta dinamism iar valorile de migranți fiind orientate preponderent spre Federația Rusă, Grecia și Italia; începând cu anul 2005 legalizarea migranților în țările gazdă a contribuit și mai mult la creșterea numărului acestora; ulterior, după 2010 mii de persoane din Republica Moldova decideau să plece definitiv pentru a trăi în țări cu democrații avansate și economii stabile în raport cu ceea ce se întâmpla acasă. Astfel, luat în sens general fenomenul migrației forței de muncă reprezintă interes mai ales din perspectiva comparației etapelor corelaționare dintre cauză-efect: factorul economic drept impact asupra migrației forței de muncă.

Multitudinea de lucrări științifice privind factorii determinanți ai migrației demonstrează că greutățile economice și incertitudinile pe piața forței de muncă au motivat și continuă să motiveze oamenii să emigreze în căutarea unui loc de muncă mai bine plătit. În Republica Moldova, migrația a fost impulsionată preponderent de condițiile economice, iar fluxurile de populație în străinătate a continuat să crească în pofida îmbunătățirii modeste a situației economice din perioada 2000–2005, creșterea economică nesemnificativă ne estompând, în esență, tentația moldovenilor de a migra în afara țării. În aceste condiții s-a conturat treptat o adevărată psihoză a migrării, denumită în literatura de specialitate drept „efectul de contagiune mentală” (Le Bon Gustave 1991). Per ansamblu, cri-

zele economice din Republica Moldova au produs o fractură în evoluția societății, o ruptură care a determinat atât amintiri firești cât și amintiri marcante ale persoanelor implicate în mersul evenimentelor.

Repere teoretico-metodologice. Aplecându-ne asupra aspectului migrației forței de muncă, în special în rândul femeilor, generat de dificultățile economice în care s-a pomenit Republica Moldova după desprinderea de conglomeratul sovietic, ne-am propus efectuarea unei cercetări în care să prezentăm o discuție asupra relației interdependențe dintre factorul economic, migrație și recuperarea memoriei feminine prin intermediul mărturiei orale. Subiectul este cu atât mai actual, cu cât în cadrul istoriografiei problemei, deși și-au făcut apariția unele înregistrări, totuși se constată o insuficiență bazată pe mărturia orală a consemnării experienței exodului forței de muncă feminine generate într-o primă fază, în totalitate, de situația economică precară din țară. Totodată, considerăm utilă această discuție, mai ales în vederea deconstruirii criticilor aduse mărturiei orale ca sursă de reconstituire a trecutului, cele mai vehemente fiind legate de valoarea și acuitatea memoriei în comparație cu documentul scris, dar și a celor legate de subiectivitatea memoriei.

Apreciem că mărturiile ar putea contribui la o mai bună cunoaștere a perioadei studiate, în special din perspectiva oamenilor simpli, putând fi utile pentru înțelegerea generațiilor care au apărut în contextul și în urma exodului. Apreciem, totodată, că aceste crâmpie din destinele persoanelor intervievate vor stârni interesul cititorilor, iar unii chiar/ poate vor regăsi în aceste povești de viață reflecții ale propriilor experiențe din acei ani. Nu în ultimul rând, considerăm că această cercetare ar putea fi extinsă sau chiar implementată și de alții care sunt preocupați de istoria migrației și memoria ei.

Prin asumarea unei asemenea abordări, cercetarea reprezintă o provocare și poate constitui baza unui demers de cunoaștere a istoriei migrației forței de muncă din proximitate, prin intermediul relatărilor celor care au trăit acele vremuri economice precare. Astfel, pentru a contrapune și amenda unele informații tehnice sau statistice, am recurs la realizarea, pe baza unui ghid, a câtorva interviuri, încercând să surprindem într-un mod cât mai detaliat experiența persoanelor chestionate. Datele obținute din interviuri au avut drept scop suplimentarea discursului oficial și a documentelor scrise, care adesea trec cu vederea rolul indivizilor, în cazul nostru migranți, care au oferit (prin remitențele trimise) șansa Republicii Moldova de-a supraviețui ca stat.

Pentru a avea o perspectivă cât mai clară am împărțit studiul nostru în două părți. În principal am hotărât să ne oprim asupra aspectului economic și rele-

varea migrației forței de muncă generată de impasul economic înscris de Republica Moldova prin abordarea teoretică și metodologică a istoriei orale, dar și prin secvențele trăite de persoanele intervievate.

Așa cum pandemia de COVID-19 a schimbat fundamental coordonatele cercetării, în condițiile inerente distanțări sociale, segmentul celor ce urmau a fi intervievate a fost semnificativ redus, iar în noile condiții am recurs la intervievarea în formă online. Încă de la început am convenit că acesta este doar un instrument de lucru generic, care va putea fi folosit și adaptat în funcție de particularitățile persoanelor intervievate, putându-se renunța la unele întrebări sau adăugându-se altele în funcție de diverse teme de interes care puteau să apară. Spre exemplificare, redăm în cele ce urmează câteva întrebări cu referire la aspectul economic din ghidul de interviu utilizat: până la plecarea peste hotare care era situația social-economică din țară, familie; se discuta în familie despre planuri și o viață mai bună în afară; în ce circumstanțe ați plecat; care sunt amintirile legate de prima intrare în țara de destinație; ce impresii v-a lăsat situația social-economică a țării-gazdă; prin ce au rămas memorabili primii ani ai migrației; cum ați investit resursele acumulate în străinătate etc.

Din punct de vedere cronologic, intervievatele au făcut parte din lotul celui de-al treilea val². Totodată, trebuie să menționăm că acestea au fost volubile în narațiunile lor, ceea ce a făcut ca răspunsurile să aibă consistență, iar interviurile să fie înregistrate de la două (2) la peste zece (10) ore pe parcursul a câtorva ședințe. Pe lângă aceasta trebuie, totuși, să specificăm că dimensiunile răspunsurilor au fost influențate, de asemenea, de starea de sănătate a acestora, dar și de o formă de autoprotecție, materializată în refuzul de a memora anumite momente mai traumatizante legate de impasul economic care le-a determinat să caute o sursă de existență în afara țării.

Deși importante pentru cunoașterea realității, memoriile consemnează ceea ce autorul consideră relevant, evenimentele narate fiind filtrate printr-o grilă personală, în funcție de impactul lor asupra psihicului. Spre deosebire de această modalitate, istoria orală oferă posibilitatea cercetătorului și martorului, deopotrivă, de a analiza atât evenimentele istoriei regionale, cum ar fi situația economică din țară/regiune cât și dramele și problemele individuale cărora persoanele migrante în căutarea unui loc de muncă au trebuit să le facă față.

În cele ce urmează ne vom opri asupra câtorva aspecte pe care le considerăm relevante pentru relația istorie orală și relatarea aspectelor propuse. Vorbind în general despre experiențele trăite trebuie să semnalăm că în procesul de rememorare este vizibilă subiectivitatea specifică mărturiei orale, o caracteristică

importantă a acesteia fiind exactitatea cu care sunt relatate evenimentele care au afectat sinele. Natura informațiilor depinde major de specificitatea participării martorului la evoluția timpului.

În cazul cercetării noastre a fost activată memoria autobiografică; aceasta stând la baza definirii noastre și a identității personale, iar specificitatea sa rezidă în obiect (un eveniment bine definit din trecutul personal, cu coordonate spațio-temporale specifice), în posibilitatea transpunerii într-o formă narativă, într-un conținut care să cuprindă și informații despre starea internă a protagonistului/protagonistei, în implicarea subiectului în eveniment ca actor sau martor (Constantin 2004: 18). Indisolubil legată de aceasta este memoria socială, cele două completându-se reciproc și definind identitatea socială a persoanei, simbioza lor dând ceea ce s-ar putea numi istoria/povestea vieții – *histoire de vie/life stories*. Se consideră că participarea directă la un eveniment produce informații în sfera memoriei autobiografice (sub forma de narațiuni personale) – cum ar fi amintirile legate de plecare și dorul neconținut de cei lăsați acasă, pe când, în memoria socială sunt înmagazinate informațiile ce provin din narațiunile altora – narațiuni publice/ colective/ amintiri flash³; aici s-ar încadra mărturiile secundare, povestitorul fiind contemporan evenimentelor, dar neimplicat direct în acestea.

În general sunt trei forme de amintiri: *vivace*, *flash* și de tip *traumatic* (s. a.). Amintirile *vivace* au întotdeauna efecte pozitive asupra imaginii și a stimei de sine, iar reactualizarea lor este voluntară. Cele de tip *flash* pot să difere sub aspectul valenței efectelor și, în funcție de aceasta, ele sunt pozitive sau negative – de unde ar decurge și gradul de intenționalitate al reactualizării lor (Coroi 2013: 30-31). De regulă, amintirile de tip *flash* transmit informații neprelucrate, așa cum amintirea le derulează în momentul respectiv. Cât despre amintirile de tip *traumatic*, acestea de cele mai dese ori sunt transmise acompaniate de un amalgam de sentimente, care îl transpun pe cel ce își amintește în poziția de a retrăi momente nefericite (Săcărea 2014: 139).

„Istoria orală este una construită în jurul oamenilor. Ea aduce istoria în interiorul și în afara comunității” (Thompson 2006:33). Odată pătruns într-o comunitate, un istoric ajunge în inima unei memorii colective și apoi a memoriilor individuale. Memoria este „o reproducere incontinentă de sine, de ceva sau de cineva. Pe de o parte, este vorba despre memoria identitară, iar pe de alta – despre o memorie evenimentială, personalizată și localizată. Dincolo de selectivitatea sa naturală și de limitele sale firești, memoria colectivă este un act de retenție a unor secvențe memorabile din trecut și de asemenea un exercițiu sau o modalitate de recunoaștere identitară (etnică, culturală, geografică

că) (Radosav 2011: 14). Mai mult, memoria ajunge să devină „un fel de sistem de regăsire” prin care omul re trăiește trecutul și îl privește cu ochii prezentului (Săcărea 2014: 138).

Situația economică din Republica Moldova – retrospectivă istorică. Declinul economic însoțit de lipsa locurilor de muncă, salariile joase, costurile înalte la bunuri și servicii, nivelul scăzut de trai etc. a impulsionat preponderent segmentele de populație din Republica Moldova spre emigrare și căutarea unui loc de muncă. Evoluția economică a Republicii Moldova⁴ după proclamarea independenței de stat și dezintegrarea sistemului economic sovietic s-a delimitat anevoios ca sistem distinct, cunoscând pe parcursul celor trei decenii mai multe perioade de criză decât de ameliorare temporară. Dacă privim retrospectiv asupra evoluției economiei Republicii Moldova trebuie să specificăm că dificultățile s-au datorat în mare parte reminiscențelor sovietice. Spre exemplu în anii de existență a URSS structura economiei moldovenești a fost planificată astfel încât ea să poată funcționa normal doar în cadrul imensului imperiu. Caracterul preponderent agricol al economiei RSSM s-a format nu în anii 1990, ci anterior, fiind determinat de politica economică promovată de PC al URSS, conform căreia majoritatea republicilor unionale erau specializate în general în fabricarea produselor alimentare și a materiei prime. Prin urmare, RSSM căreia îi reveneau mai puțin de 0,5% din terenurile agricole, producea anual circa 3,5% din producția agricolă, inclusiv 26% din producția de struguri și 40% din producția de tutun. După volumul producției alimentare ea ocupa locul 6 printre cele 15 republici unionale. Industria moldovenească concentrată preponderent în partea de est a republicii avea mai mult caracter artificial (Revenco 2019: 185).

Potrivit cercetărilor actuale „ruinarea bazei tehnico-materiale de producție în primii ani de tranziție la economia de piață a avut un impact extrem de negativ asupra dezvoltării activității economice în toate ramurile și sectoarele economiei. Structura actuală a economiei Republicii Moldova se apropie tot mai mult de cea a țărilor dezvoltate, unde rolul principal ca pondere în formarea PIB-ului îl joacă sectorul serviciilor, fiind urmat de industrie și cea mai mică pondere revenindu-i agriculturii. Evoluția ponderii principalelor ramuri și sectoare în formarea PIB-ului demonstrează că, în prezent, Republica Moldova este o țară cu o descreștere a sectorului agrar și a celui industrial și cu o creștere evidentă a sectorului serviciilor, iar structura economiei reprezentând mai degrabă un conglomerat de activități economice” (Revenco 2019: 183).

Desprinderea de URSS și proclamarea independenței de stat au generat schimbări radicale în domeniul economic. Au fost inițiate și realizate trans-

formări cu caracter de tranziție la o altă formă de organizare a activității economice – la cea bazată pe principiile economiei de piață. Spre exemplu, între anii 1990 și 1996, legislativul a adoptat cca 1 000 de acte normative referitoare la reforma economică. Primul document ce a instituit oficial noul mecanism economic a fost Hotărârea Parlamentului din 25 iunie 1990 „Cu privire la concepția trecerii la economia de piață a R.S.S. Moldova”. La sfârșitul anilor 1990, Republica Moldova ocupa poziția 15 din 25 de țări aflate în proces de tranziție la economia de piață⁵.

Ținând cont de relațiile de proprietate, conducerea Republicii Moldova de la bun început a pus în prim-plan problema reformării proprietății, care a fost și continuă să fie soluționată prin deetimizarea și privatizarea mijloacelor de producție. Însă, lipsa la moment a unei strategii de reformare științific argumentate, a legislației riguroase și bine precizate, precum și a unei guvernări capabile să contribuie la distribuirea, cât de cât echilibrată, a averii naționale, acumulate prin munca generațiilor precedente, între cetățeni, a provocat consecințe nefaste. În multe cazuri, deetimizarea și privatizarea au parcurs în mod haotic, cu tot felul de greșeli și neajunsuri. O bună parte a patrimoniului țării a fost furat, distrus sau irosit. Chiar și așa proprietatea în stil sovietic a fost înlocuită cu cea privată și publică. Spre exemplu, ca urmare a celor două programe de privatizare (1993–1994 și 1995–1996), peste 3,1 mil. de cetățeni au devenit coproprietari a 2 235 de întreprinderi privatizate. În anii 1996–1997 a fost privatizată 1/3 din proprietatea de stat. În anul 2008, sectorul privat constituia 54,5% din PIB (Xenofontov 2018: 85).

Majoritatea cetățenilor Republicii Moldova au devenit proprietari reali, fie prin deetimizarea întreprinderilor industriale, de construcții, transport, comerț și fondarea diferitor societăți pe acțiuni. Ca urmare, reformarea proprietății de tip sovietic s-a soldat cu constituirea noilor forme de proprietate: publică, privată, mixtă. În sectorul agrar a demarat Programul național „Pământ”, care a vizat transformarea gospodăriei auxiliare personale în gospodărie casnică privată. Deși prin această reformă s-a extins proprietatea privată și s-au creat conexiuni la fluxurile mondiale de produse agricole, parcelarea exagerată a constituit un impediment în concentrarea producției agricole, a dezvoltării durabile și multifuncționale a exploatațiilor agricole. Fragmentarea excesivă a terenurilor – cu o medie de 1,43 ha pe gospodărie țărănească – a dus la deficiențe majore în implementarea inovațiilor tehnologice⁶.

Devenind independentă, Republica Moldova s-a pomenit cu o economie deformată și profund dependentă de resursele energetice și de piețele de desfacere aflate la sute de kilometri depărtare. Mai mult, majoritatea întreprinderilor erau înzestrate cu utilaj uzat

fizic și moral, incapabile de a produce mărfuri competitive. Era și firesc ca odată cu destrămarea URSS situația în economia Moldovei să se înrăutățească brusc (Revenco 2019: 186). Spre exemplu, liberalizarea economică a generat și șocurile economice, cum ar fi declinul economiei și hiperinflația. Pe parcursul a 10 ani, potențialul economic al Republicii Moldova s-a redus cu 2/3. În anul 1992, inflația a atins cota de 2 806%, în 1993 – 1 770%. Drept urmare, salariul real s-a redus cu 64,4% comparativ cu anul 1989. Nivelul salariului a ajuns la minim în anul 1994 (33,8%). Potrivit specialiștilor, tergiversarea reformei monetare a constituit o cauză esențială a procesului de perturbare a economiei Republicii Moldova. La prețurile anilor 1992–1993, economia republicii a suportat pierderi în proporții de câteva mld. de dolari SUA. Ritmurile inflației au putut fi atenuate doar după instituirea unui mecanism de gestiune a masei monetare unitare, controlată de Banca Națională a Moldovei. În urma emiterii monedei naționale s-au micșorat și ritmurile inflației. Începând cu 29 noiembrie 1993, a fost pus în circulație leul (la cursul unic de 1 leu contra 1 000 de ruble/cupoane). Începând cu 2 decembrie 1993, leul moldovenesc devine unicul mijloc legal de plată pe teritoriul republicii, constituindu-se noțiunea autohtonă de rată de schimb/ curs valutar, inflația diminuându-se până la 329,7% (1994)7.

În consecință, în a doua jumătate a anilor 1990 s-a întezit procesul de dezindustrializare a republicii, proces însoțit de reducerea numărului angajaților în domeniile culturii, învățământului, ocrotirii sănătății etc., dar și de revenire în prim-plan a agriculturii, drept ramură principală a economiei, fapt care a dus la transformarea Republicii Moldova dintr-o țară industrial-agrară în una agrar-industrială, ceea ce a constituit o involuție evidentă (Revenco 2019: 186). Spre exemplu, în agricultură era ocupată jumătate din populația republicii, producția agricolă constituind anual 30% din PIB8. În 1996 producția agricolă a scăzut cu 13% în raport cu anul 1995 și cu 45% în raport cu anul 1990. Această tendință alarmantă a continuat și în anii următori. Cauza fenomenului s-a datorat situației financiare catastrofale în agricultură și lipsei totale a dotărilor din partea statului. Drept urmare, în anul 1996 rentabilitatea în agricultură era de 10,3% (Prisac 2015:150).

Astfel, de la începutul anilor anii 1990, economia Republicii Moldova s-a confruntat cu o criză care a afectat toate sectoarele, cauzele principale fiind legate de dificultățile perioadei de tranziție, care s-au reflectat prin micșorarea PIB-ului, a producției industriale și agricole, falimentarea multor întreprinderi, creșterea bruscă a șomajului etc. Spre exemplu, în anul 1995, statul avea un PIB de doar 37,7% în comparație cu anul 1989, iar în anul 1996 PIB-ul a mai scăzut

cu 8% în raport cu anul 1995, constituind 62% din volumul realizat în 1993. Numai în primul trimestru al anului 1997 PIB-ul a scăzut cu 10%, în raport cu aceeași perioadă a anului 1996, iar producția industrială – cu 15%, deficitul bugetar majorându-se cu 7,4% și cel al balanței comerciale – cu 17,4%. Între anii 1993–1995 ponderea bunurilor în PIB s-a micșorat de la 86% la 69%, iar cota serviciilor a crescut de la 13% la 20% (Prisac 2015: 150).

Valoarea PIB-ului pe cap de locuitor, la fel, s-a micșorat la 920 dolari SUA (pentru comparație, Elveția – 30 270, Ucraina – 1 630, România – 1 450, Zimbabwe – 640); 86% din întreprinderi activau în pagubă sau la capacitate de cel mult 20%. Dinamica producției industriale de-a lungul anilor 1990–1996 indica o reducere substanțială, anul 1996 înregistrând o reducere cu 57,7% în comparație cu anul 1990, ajungând la 85% în 1998 în raport cu anul 1997 și la 91% în 1999 în comparație cu anul 1998 (Prisac 2015: 150).

Declinul economic a dus la scăderea nivelului de trai al populației, prin reducerea sferei sociale. Restanțele la salarii și pensii erau de peste 450 mil. lei. Salariul minim continua să fie de 18 lei (4 dolari SUA), fiind unul dintre cele mai mici din Comunitatea Statelor Independente. Spre exemplu, salariul mediu pe economie avea următoarea dinamică: 1995 – 31,2\$; 1996 – 40,0\$; 1997 – 46,9\$; 1998 – 30,3\$, ceea ce constituia 78,4%; 91,8%; 66,7% și, respectiv, 34% în raport cu bugetul minim de consum. În anul 1996, salariul mediu – de 40 dolari SUA – era unul dintre cele mai mici în comparație cu alte state aflate în proces de tranziție. Pentru comparație, în Uzbekistan – 53 dolari SUA, Ucraina – 84, Belarus – 89, România – 131, Federația Rusă – 156 (Xenofontov 2018: 86). Salariul mediu acoperea doar 48% din coșul minim de consum. Dacă e să raportăm după paritatea puterii de cumpărare, în ordinea PIB-ului total, Republica Moldova este al 143 stat, iar în ordinea PIB pe locuitor – 135 din 195 state evaluate (2014).

În aceeași cheie se înscrie și nivelul de șomaj care era foarte ridicat (200 000 de persoane) (Xenofontov 2018: 70). Totodată, restanțele la pensii și salarii depășeau 450 mil. lei. Scăderea veniturilor reale ale populației a determinat reducerea cantității și calității consumului. Această descreștere drastică a fost generată nu doar de salariile și pensiile mizerabile, dar și de restanțele la plata lor. Spre exemplu, între anii 1993–1996 datoriile salariale s-au mărit de 5 ori, la 1 ianuarie 1997 constituind suma de 360 mil. de lei, pentru ca în 1998 să ajungă până la 558 mil. de lei (Prisac 2015: 151).

Criza economică din prima și a doua jumătate a anilor 1990 a afectat în mod direct nivelul de trai al populației, care a degradat continuu. Majoritatea po-

pulației (90%) a sărăcit, iar o parte (10%) s-a îmbogățit în exces (Xenofontov 2018: 87). În 1998, în urma unui nou val de criză economică, moneda națională s-a depreciat semnificativ. Valoarea reală a banilor s-a redus considerabil. Dacă până la criză un dolar se cumpăra cu 4,5 lei, apoi după aceasta prețul unui dolar a crescut până la 12 lei. În anul 1999, indicele producției industriale a constituit 70% față de anul 1995 și 31,8% față de 1990. La toate acestea s-au mai adăugat reducerea cu 1/3 a potențialului industrial ca urmare a dezintegrării teritoriale, dependența de resursele energetice, insuficiența de materii prime, absența unui climat investițional favorabil, lipsa de experiență în gestionarea crizei economice etc. La sfârșitul anilor 1990, datoriile externe ale Republicii Moldova au depășit cifra de 1 mild. de dolari SUA, iar cele interne – peste 1,5 mild. lei (Xenofontov 2018: 88).

Declinul economic din anii 1990 a fost depășit de Republica Moldova în anii 2000. Ca urmare a exporturilor, a reducerii inflației, a stabilizării cursului valutar al monedei naționale, nivelul economic al populației a început să crească lent. După anul 2000, sectoarele economiei au înregistrat o anumită creștere economică, deși neomogenă. De aceea, în 2006, Parlamentul Republicii Moldova a aprobat Legea privind dezvoltarea regională, care prevedea ca statul să promoveze o politică de dezvoltare planificată a regiunilor țării. Realizate prin prisma ideologică a Partidului Comuniștilor al Republicii Moldova, reformele economice generate de „rolul sporit al statului”, de acceptarea proprietății private „în limite rezonabile” au dus la anumite îmbunătățiri în domeniul economiei și sferei sociale. Între 2001 și 2008, PIB-ul nominal a crescut de 3,9 ori, iar PIB-ul real – de 1,6 ori, PIB-ul calculat pe locuitor în lei s-a majorat de 4 ori. În viața economică încep să fie antrenate toate mijloacele de transport. În anul 2014, cele 5,7% din populația implicată în această ramură au realizat cca 10% din PIB. Lungimea rețelei de cale ferată a constituit 1 147 km, inclusiv 11,0 km cu ecartament îngust (la trecerea frontierei cu România). Republica Moldova a putut dispune de un port maritim, 4 porturi fluviale, 14 debarcadere pentru pasageri și marfă. La 26 octombrie 2006 a fost dat în exploatare Portul Internațional Liber Giurgiulești, unicul accesibil pentru navele maritime. O problemă economică majoră o constituie cea de asigurare a securității energetice, statul importând 96% din necesarul de resurse combustibil-energetice. Potrivit documentelor de politici energetice, Republica Moldova încerca să crească cota surselor energetice regenerabile până la 20% în anul 2020 și reducerea emisiilor cu 25% în comparație cu anul 1990. Rețelele electrice au o lungime totală de 64 000 km pe malul drept și 11 000 km pe malul stâng al Nistrului (Xeno-

fontov 2018: 88).

Nu putem omite faptul că viața economică a Republicii Moldova a fost afectată și de calamitățile naturale. De exemplu, în anii 2006–2007 a avut de suferit agricultura. În iulie–august 2008, Moldova a fost afectată de inundațiile generate de fluviile Nistru și Prut. În 22 de raioane din lunca fluviilor Nistru și Prut, 7 851 de persoane au fost evacuate, 1 183 de case și 8 473 ha de terenuri agricole au fost inundate, inclusiv 4 890 ha de pășuni. S-au înecat peste 3 000 de animale. Pierderile financiare s-au cifrat la 120 mil. dolari SUA (Xenofontov 2018: 88).

Începând cu anul 2008, economia Republicii Moldova a fost afectată de criza economică mondială, situația fiind agravată de acte de corupție în unele instituții publice și fraude bancare, care au prejudiciat bugetul de stat cu peste un miliard de dolari SUA în dosarul celor trei bănci (Banca de Economii a Moldovei, Banca Socială și Unibank). Indicele de percepție a corupției în Republica Moldova este 33 (din 100), ocupând poziția 103 în lume (2015). Uniunea Europeană este unul din principalii finanțatori ai Republicii Moldova, volumul asistenței majorându-se de la 40 mil. euro în 2007 la cca 100 mil. euro în 2016. Potrivit studiului „Doing Business 2017”, Republica Moldova se plasa pe poziția 44 din 190 de țări, înregistrând progrese la achitarea impozitelor, accesibilitatea creditelor, inițierea afacerilor și regrese în protecția investitorilor, în rezolvarea insolvenței, creșterea costului de înregistrare a afacerii etc. (Xenofontov 2018: 88).

Deși în anii 2000–2005 situația în economie începe să se amelioreze, trebuie de specificat totuși că economia era profund dependentă de remitențele externe, serviciile fiind principalul motor al creșterii economice a Republicii Moldova, înregistrând în acest sens la 63,5% în anul 2011. De semnalat că între anii 2000–2011, PIB-ul Republicii Moldova a crescut în medie cu 6% pe an, ponderea agriculturii în PIB scăzând de la 31% în 2000 la aproximativ 16,2%. În ultimii ani, folosirea remitențelor pentru consum, în special în domeniul serviciilor (care reprezintă ramurile ce servesc producția industrială și agricolă: construcțiile, transporturile, cheltuielile pentru învățământ, știință, ocrotirea sănătății etc.), a fost motorul creșterii PIB-ului în Republica Moldova (locul patru în lume)⁹. În 2006–2012, remitențele au devenit, de asemenea, sursa de creștere a investițiilor, în principal în domeniul construcției de locuințe, reprezentând în total 23% din PIB. Cheltuielile bugetare în perioada 1999–2010 au fost relativ stabile, cu o medie de 19% din PIB. O caracteristică specifică a economiei Moldovei este un sold negativ persistent înalt în evoluția exportului net. Deficitele comerciale au devenit o problemă constantă începând cu anul 1997, cota lor în

PIB fiind în continuă creștere începând cu anul 2000. Tradițional, agricultura a fost o componentă majoră a economiei moldovenești. Impactul tranziției la economia de piață asociindu-se cu destrămarea gospodăriilor colective și de stat, fapt care a avut impact negativ asupra sectorului agricol (Programul de Vecinătate 2012: 8).

În anii 2000 ponderea și importanța agriculturii scade, încât în anul 2009 aceasta constituie 10,6% din totalul PIB-ului țării. Faptul se explică prin criza profundă prin care a trecut acest sector al economiei în perioada 2008–2009, o altă cauză fiind promovarea lentă a reformelor inițiate. În anii 2011–2013 are loc redresarea situației și se atestă o înviore în acest sector cu o creștere a PIB-ului de până la 13,6%. Aceasta se explică prin creșterea producției vegetale, dictată de cererile crescânde la export. Începând cu anul 2013 din nou se observă o reducere a ponderii agriculturii în formarea PIB-ului Republicii Moldova – până la 11,7%, proces cauzat de reducerea producției din cauza micșorării exporturilor (Revenco 2019:188-199; Cazacu, Trifon 2017: 354).

Spre deosebire de agricultură, ponderea industriei în toată această perioadă a scăzut continuu, printre cauze înscriindu-se lipsa resurselor proprii, înzestrarea insuficientă cu mijloace de producție și tehnologii performante, lipsa brațelor calificate de muncă, neorganizarea și nereorientarea la timp a întreprinderilor industriale existente etc. (Revenco 2019: 189).

Principala concluzie pe care o putem trage din cele relatate este faptul că economia Republicii Moldova pe parcursul perioadei de tranziție la economia de piață s-a aflat (și continuă să fie) într-o profundă criză provocată de instabilitatea politică și socială și spirituală. Totodată, activitatea economică oficială este erodată de cea tenebră, neoficială; diverse surse arătând că ponderea acestei activități raportată la PIB-ul oficial variază între 30-40%. Evoluția ponderii principalelor ramuri și sectoare în formarea PIB-ului demonstrează că, după anii 2010 Republica Moldova este o țară cu o descreștere a sectorului agrar și a celui industrial și cu o creștere evidentă a sectorului serviciilor (Revenco 2019: 199-200).

Migrarea forței de muncă feminine începând cu anul 2000. Fără îndoială, crizele economice din anii 1990 au fost elementele majore care au creat premisele fenomenului masiv de exod al populației. Acest fapt a afectat starea de lucruri privind locul de trai, specialitatea, profilul de activitate, starea socio-morală a societății. Drept urmare a problemelor economice acute, în prezent Republica Moldova se confruntă cu un proces nemaiîntâlnit de regres demografic. Speranța de viață (între 70 și 71 de ani) este una dintre cele mai mici în Europa, migrația externă luând proporții considerabile. În ultimii ani, zeci de localități din

Republica Moldova riscă să dispară drept urmare a depopulării acestora (Xenofontov 2018: 88).

În ceea ce privesc cauzele care le-a determinat pe femeile intervievate să părăsească Republica Moldova, o analiză profundă a mărturiilor orale, dar și a lucrărilor de specialitate axate pe această problemă evidențiază faptul că au prevalat, fără îndoială, motivele economice.

Mărturia Rodicăi Guțu (Neagu), stabilită cu familia în Portugalia, reflectă, de altfel, cel mai bine motivele plecării: „Majoritatea moldovenilor care au plecat, s-au dus nu din dorința de a pleca, dar din cauza sărăciei... că nu aveau ce mânca sărăcii, ce să pună pe masă, în casă [...]” (Din interviul cu Rodica Guțu).

Începând cu anii 1990, condițiile economice generale din Moldova au avut un efect negativ asupra standardului de viață. Despre acele timpuri pline de frământări existențiale și cauza plecării ne vorbește Elena Druță: „când s-a destrămat URSS s-a destrămat totul, a început, sărăcia [...]. Erau timpuri foarte grele [...] stăteam câte jumătate de an fără salariu [...]. Am plecat în România, amândoi (cu soțul), cum făceau foarte mulți (cu vânzarea), am transformat lei românești în dolari (100) și am cumpărat-o pe Florica [văcuța, n.n. ...]! Cel mai rău era faptul că nu aveam lumină, nu era încălzire la școală, te duceai și vedeai copii înghețați, lecțiile de 20 min, goi, flămânzi, vai de capul nostru [...]. Lumina se dădea o oră dimineața și o oră seara, erai bucuros să pui mașina de spălat să învârtești ceva, sau ceva în rolă [...]. În 2000 când am plecat, am lăsat satul prin întuneric [...]. Salariul lucrat pentru anul 2000, l-am primit abia în primăvara lui 2001. Nici nu ne-au dat salariu, ci grâu [...]. Atunci aveam deja o fată la Iași, nu ne-am putut permite să o întreținem la Chișinău plătind mâncare, gazdă, cheltuieli [...]. Când a ajuns timpul în 2000 să plece și a doua, am simțit că cureaua s-a strâns de tot, nu era posibil să mergi înainte [...]. Trebuia să-i spun: nu veni acasă că nu am bani de drum, ne mai vorbind de bani de buzunar! Numai zic că acasă trebuia ceva să mai cumperi, ceva să mai facem, era o sărăcie rușinoasă [...]. Ne-am măcinat vreun an de zile, (înțelegeam) că cineva trebuie să rupă rândurile. La început a vrut să se ducă Victor (soțul), chiar a încercat, s-a dus la Moscova și s-a întors înapoi, nu a rezistat [...]. După ce s-a întors acasă, am început să ne gândim serios că trebuie să plec eu!” (Din interviul cu Elena Druță).

Aprovizionarea cu lucrurile strict necesare a devenit problema majoră a tuturor locuitorilor, iar cozile reprezentau un indicativ al economiei de criză. Silvia Armaș, originară din raionul Rezina memorează câteva din secvențele experienței cotidiene acelor timpuri: „Decizia (de a pleca) nu a fost luată ușor, pentru că mai întâi de toate aveam un copil de doar 10 ani, născut în 1991, când nu mai era nimic în magazine,

nu mai erau scutece [...] a fost o perioadă foarte grea [...] întârzieri de salariu, după aceasta nu mai aveau bani ca să dea, veneau mașini cu marfă și puteai să-ți ei mărfuri în baza banilor pe care îi primeai. Veneau cu rufe, dar poate nu toată lumea avea nevoie (de ele), existau și alte necesități. După aceea, care mai avea bani nu aveau ce cumpăra... trăiam în cămin, eram cinci familii la două aragaze, mașini de spălat nu erau, mă sculam dimineața pe la 4 și puneam căldarea cu hănuțele copilului la fiert ca la 6 deja să o iau să eliberez pentru cei care veneau să-și facă mic dejun, deci la 6 dimineața eu deja aveam rufe întinse [...]. N-a fost ușor, eram deprinși cu salariile care erau, nu puteai să iei un credit de 100 000 dacă știai că iai un salariul de 100 de ruble [...]. Unica favoare când am venit în oraș – mi s-a oferit o cameră în cămin [...]. Acesta a fost un ajutor, funcționa atunci fabrica de ciment, în oraș erau mai multe cămine și se dădeau la tineri specialiști [...]. Probleme erau multe, apartamentul îl aveam deja, dar era numai cutia, nu era nici geam, nici ușă... salariile nu le mai dădeau, s-au ridicat prețurile la toate, copilul creștea... într-un fel m-am gândit [...] că toată lumea încearcă [...] și dacă ai mare dorință se îndeplinește. În 2000 mi-am făcut cetățenie (română) și în luna mai am plecat în Italia” (Din interviul cu Silvia Armaș).

Din mărturiile persoanelor intervievate deducem că plecarea din Moldova a fost condiționată în mare parte de lipsurile elementare. Mărturiile orale evidențiază două tipologii umane feminine, în funcție de tăria psihică și sufltească a fiecăreia. Trăirile interioare sunt diferite, de la caz la caz. Fragmentul următor, relatat de Cristina Pruteanu, vine cu detalii asupra condițiilor economice în sudul Republicii Moldova, de unde a plecat în 2002 – „copilăria am petrecut-o în satul Colibași [...]. După căderea URSS (tata) nu a mai avut de lucru. Cum au împărțit primăriile cota valorică a lucrat pământurile! S-a îmbolnăvit, era mai mult acasă, mă întâmpina de la școală cu mâncarea caldă! Mama era bărbatul, ea se preocupa să aducă banul în casă. Era și pe combină, și pe semănătoare când trebuia să cultive pământul! Tata nici nu știa unde le e hotarul, dar mama știa [...]. Mama fiind medic-veterinar trebuia să meargă să vaccineze animalele... tot timpul îmi spunea: lasă loc de bună ziua! Când se ducea la vaccinare nu cerea bani pentru că vedea ce se întâmplă în familii. Lumea într-adevăr nu avea bani! Dar venea cu o bucațică de pâine caldă, cu un borcan de ceva bun. În felul acesta noi nu am simțit așa de drastic momentul tranziției de la o perioadă la alta! Plus că aveam și alt avantaj, fiind la sud, după 1989, odată cu deschiderea frontierei cu România, într-un mod mai clandestin, ilegal, duceam ceea ce se producea la noi. De exemplu, struguri, aveam la 60 de ani de via. La noi rar se vindeau pentru că erau la preț de

nimic. N-am să uit niciodată multe autocare care stăteau în Giurgiulești, km, km de autocare, și ne duceam la Galați. Noaptea stăteam în vamă, dimineața pe la 4–5 ajungeam la Galați, acolo așteptam cumpărătorii. Acesta era un mod de a putea face un ban, și totodată de acolo se cumpărau haine, produse alimentare care erau mai ieftine [...]. Noi duceam tot, tot – și ceapă, tot ce se producea acasă. Mama nu a fost niciodată comerciantă, nu i-a plăcut să stea la tarabă, dar tata cum rămăse-se fără lucru – mergeam deseori cu el [...]. După 1992 era o sărăcie foarte mare, din ceea ce a mai rămas din vechiul regim sovietic, din inerție lumea s-a mai descurcat, cine a reușit să pună mâna pe un tractor. După aceasta o bună parte din tehnică s-a stricat, oamenii au abandonat pământul pentru că nu aveau pur și simplu cu ce să-l lucreze. Și deja din anii 1995 până în 2000 a fost tragic (de tot)... în primul rând plecau băieți. Fetele, dacă plecau surorile mai mari le lua la lucru în Turcia. Dar anume în Italia era fluxul de băieți. Cei care erau mai mari de la 20 de ani în sus, plecau în Germania [...]. În anii când am plecat [...] mulți plecau în Rusia (Din interviul cu Cristina Pruteanu).

Deși este un obiectiv important, reunificarea familiilor nu reprezenta nicidecum singurul fapt care-i îndemna pe moldoveni să dorească să plece din Moldova. Acest comportament a fost determinat de partea economică a lucrurilor – „trebuia să ajung cu orice preț, el era peste hotare [...]. Destinația era Italia, pentru că aici se aflau mătușile prietenului lui și știam că venim la cineva. Ca să nu depindem de părinți (am decis să plecăm)... eram conștientă că dacă mă voi duce la universitate va trebui cămin, de unde să-mi dea părinții? Știam posibilitățile și am spus să mergem un an-doi să facem bani [...], ne cumpărăm un apartament în Chișinău și după asta ne întoarcem înapoi acasă [...].” (Din interviul cu Cristina Pruteanu).

În perioada la care ne referim erau persoane care își asumau riscul de a părăsi Moldova ilegal. În acest scop, nu trecerea frauduloasă a frontierei era metoda cel mai des utilizată (deși se practica de ani buni), ci plecarea în străinătate sub pretextul excursiilor, participării la întruniri metodice, pedagogice – „Am făcut o viză falsă că mă duc la un simpozion de lucru în Italia, am avut o viză foarte bună, pentru 2 luni de zile. O viză care-mi strica viața, când mă uitam în pașaport îmi ziceam că așa putea să plec înapoi în țară [...]. Am avut frică atunci când am urcat în autobuz și trebuia să trec vama, cineva putea să mă întrebe, să-mi zică, dar nu m-a întrebat nimeni, nimic. Cel mai greu a fost drumul, pentru că plecai fără să știi unde, fiindcă n-am plecat având un obiectiv, m-am urcat în autobuz și am plecat [...]. Nu era atât frica mea unde mă duc, cât durerea de ceea ce las [...]. 3 copii mici, cea mai mică avea 11 ani” (Din interviul cu Elena Druță).

Chiar și în aceste condiții, nu se putea pleca ușor din Moldova, mulți trăind clipele tragice ale exodului fraudulos (Buzev, Cebotari 2018: 18-25) – „am ajuns clandestin în Italia, am mers prin salată, varză, nu am mâncat-o câțiva ani, mi-amintesc cum o călcam cu picioarele, era proaspăt udată, și călcând mi se umpleau papucii cu noroi, era și joasă, noi trebuia să ne ascundem deoarece eram pe autostradă, nu trebuia să arătăm că mergem pe acolo, nu puteai nici să alergi prin ea [...] că se umpleau papucii de noroi” (Din interviul cu Cristina Pruteanu).

În mărturii apar referiri și la scene rupte din filme de groază – „dacă vrei să-ți povestesc cum s-a dus cineva în Grecia..., i-au dus într-o zonă de munte care avea o cărare mică [...] porneau din Republica Moldova fără să știi ce te așteaptă acolo..., îți spuneau suma de bani pe care trebuie să o achiți și (te asigurau) că își vor bate capul de toate, dar practic (uitau de tine)... Doamna aceasta a lucrat foarte mulți ani în Grecia, a decedat, nu mai este [...] spunea că le-a legat de o funie, ea vedea cât putea întoarce capul, adică număra până la 9, dar poate erau și mai multe [...] ziua stăteau ascunși, mergeau mai mult noaptea, mergeau pe cărări prin munți [...] era o trecere [...] pe care dacă o treceau (ajungeai) la granița unde era ruptă sârma [...]. Pe vremea aceea între Bosnia și Herțegovina era război, atunci începu-se lumea să se ducă [...]. Cum mergeau, cineva s-a desprins de funie [...]. Li s-a spus: dacă nu veți fi atenți, cazi.. și nu te strânge nimeni pentru că muntele e înalt [...]. Când au ajuns, aveau picioarele toate în spini, plini de sânge, dar nici nu simțeau durerea, pentru că mergeau cu frică, trebuia să mergi aplecat, pe o cărare foarte îngustă pe care n-ai văzut-o niciodată ziua, dar trebuia să mergi noaptea. Nimeni nu purta nici o responsabilitate pentru persoanele duse [...] și lumea risca pentru că avea o idee – ajunse acolo vor face tot posibilul ca copiii și familia lor să trăiască mai bine!” (Din interviul cu Silvia Armaș).

Pe de altă parte, multe persoane au renunțat să mai plece în Grecia anume din considerentul drumului pe care urmau să-l parcurgă – „În Grecia era mai ușor de ajuns fiindcă viza ți-o dădea mai degrabă, costul era mai puțin, nu trebuia să împrumuți atâția bani [...]. Voiam să plec în Grecia fiindcă erau femei plecate din sat. Dar o învățătoare mi-a citit scrisoarea fiicei ei cum a ajuns în Grecia și m-a luat groaza – mers pe jos, foarte complicat, râuri trecute, era o situație foarte urâtă și am zis: NU! M-a șocat faptul că spunea că mergea și vedea oase și se gândea oare de ce sunt: de oameni sau de fiare [...] am văzut în față scena, sunt foarte empatică [...] am zis: unde nu m-aș duce vreau să merg fără (sacrificiu), plătesc mai mult, dar nu vreau să risc [...]” (Din interviul cu Elena Druță).

Se poate remarca faptul că toate intervievatele au

pornit cu gândul să se întoarcă foarte curând acasă – „M-am dus pentru trei luni, așa îmi era socoteala, cu toate că aveam cetățenie română!” (Din interviul cu Silvia Armaș); „Să-mi fi spus cineva atunci că am să trăiesc atâția ani aici, n-aș fi crezut niciodată! Am plecat luându-mi un concediu, aveam dreptul de la școală pe un an de zile [...] am remușcări foarte mari, fiindcă am crezut mult că o să mă întorc peste un an de zile [...] tata care era de acum bolnav s-a dus la școală și a lucrat în locul meu ca să-mi păstreze orele de matematică, de altfel, putea să stea acasă, pentru că oricum nu-l plăteau, dar s-a chinuit zi de zi și mi-a ținut locul [...] după un an de zile nu m-am mai întors” (Din interviul cu Elena Druță).

Astfel, putem afirma că deși importante în contextul reconstituirii istoriei sociale, narațiunile despre experiența trăită în perioada crizelor economice, care au generat exodul populației din Republica Moldova, constituie doar un fragment din cadrul mărturiilor feminine despre migrație.

Din cele relatate putem afirma că situația economică din Republica Moldova a avut efect direct asupra migrației forței de muncă, în cazul nostru a persoanelor de gen feminin. Scăderea standardelor de viață, cauzate de situația economică a împins segmentul sexului frumos să caute surse de subzistență în afara țării și susținerea prin felul acesta a celor de acasă. De semnalat că situația economică instabilă din țară a contribuit la sporirea numărului persoanelor implicate în migrația internațională, care, în timp a cuprins tot mai multe persoane din grupele de vârstă tânără. Treptat a crescut și tendința de reîntregire a familiilor care a generat nu doar migrația tinerilor, dar și a vârstnicilor. În ceea ce privește perioadele de crize economice din Republica Moldova și dimensiunile fluxurilor de migranți urmează să remarcăm că nu se atestă o corelație strictă între acestea. Cu referire la amintirile din perioada enunțată, trebuie să semnalăm, că am încercat să redăm desfășurarea evenimentelor așa cum ne-au fost relatate. Putem afirma, la fel, că amintirile din această perioadă sunt rememorate într-o manieră traumatizantă. Disponibilitatea intervievaților de a împărtăși impresiile a fost estompată de factorul emotiv, blocajele psihologice și retrăirea evenimentelor. Pregnante în amintiri sunt scenele dramatice prin care au trecut persoanele intervievate.

Note

¹ Spre exemplu în comparație cu anul 1999, numărul migranților s-a mărit cu 75% în anul 2000 și cu 128% în anul 2001, constituind, în medie 30 mii de persoane anual pentru perioada 2000–2006.

² Primul val (1991–1992) a fost consemnat imediat după dezintegrarea URSS și a luat amploare pe fundalul războiului de pe Nistru; cel de-al doilea val

(1994–1995) a fost generat de acutizarea situației economice, iar cel de-al treilea val începe în anii 2000.

³ Amintirile de acest tip sunt cele „despre cadrul sau contextul în care am receptat un eveniment public surprinzător și de o deosebită importanță individuală sau națională” (Constantin 2004: 11).

⁴ De reținut că sub aspect economic Moldova este o țară agroindustrială, specializată în cereale, viticultură, pomicultură, legumicultură și alte culturi agricole, precum și în industria prelucrătoare, industria ușoară, industria chimică ș. a.

⁵ Cu toate acestea, nici peste 20 de ani, Republica Moldova nu a depășit starea tranziției. În anul 2014, potrivit raportului „Country classification” al Organizației Națiunilor Unite, Moldova nu doar că se regăsea pe lista statelor aflate în tranziție, dar avea „caracteristici care ar fi putut-o plasa în mai multe categorii”, cum ar fi țările în curs de dezvoltare fără acces la mare, fapt care impune constrângeri grave asupra dezvoltării socio-economice generale. Mai mult decât atât, Republica Moldova a fost plasată în clasamentul celor subdezvoltate. Spre exemplu, în anul 2007, șeful misiunii FMI în Moldova, Graeme Justice declara că „Moldova nu mai este privită ca o țară cu venituri joase, depedentă de remitențe, ci ca pe un stat aflat în curs de dezvoltare, în etapa timpurie de tranziție” (Diavor 2015).

⁶ Spre exemplu, în 2015, sectorul privat gestiona 185 000 ha de terenuri agricole. Ulterior, în agricultură a fost implicată cca 30% din populație (pentru comparație, în statele membre ale UE 5,6%). Un lucrător din agricultură valorifică 7,5 ha de terenuri agricole, în timp ce unui lucrător cu activități mai intensive din UE îi revin 14,5 ha. În Republica Moldova se constată o minimă diversificare a culturilor agricole. Cerealele acoperă cca 70% din suprafața cultivată, plantele tehnice cca 25%, 3,7% din suprafața totală a fondului funciar incluzând plantațiile de viță-de-vie (Xenofontov 2018: 85).

⁷ Datorită inițierii, în anii 1993–1994, a colaborării Republicii Moldova cu instituțiile financiare internaționale, de genul Băncii Mondiale și Fondul Monetar Internațional cu sediul la Washington, Banca Europeană pentru Reconstrucție și Dezvoltare etc. a fost demarat instituirea sistemului bancar național, reușindu-se stabilizarea macroeconomică (Xenofontov 2018: 85).

⁸ Astfel, agricultura revine în centrul economiei Moldovei, urmată de România cu o pondere a agriculturii în PIB de cca 20%, în celelalte țări din regiune contribuția aceste ramuri la formarea PIB-ului fiind mult mai modestă – cca 9% în Bulgaria, 8% în Ungaria, 7% în Polonia, 6% în Slovacia, 5% în Cehia (Revenco 2019: 186).

⁹ Sectorul serviciilor a înregistrat cea mai spec-

tauloasă creștere în ultimele două decenii, cele mai mari ritmuri fiind înregistrate după anii 2000, ponderea acestuia crescând de la 31,1% până la 61,1% (Revenco 2019: 197).

Referințe bibliografice / References

Buzev A., Cebotari S. Migrația ilegală – factor de amenințare a securității Republicii Moldova. În: Revista Militară. Studii de securitate și apărare, Chișinău 2018, nr. 2(20), p. 18-25. https://www.academy.army.md/wp-content/uploads/revista_militara_2_2018.pdf (vizitat 8.06.2021).

Călugăreanu V. Criza economică începe în Moldova cu prăbușirea monedei naționale, 2015, <https://www.dw.com/ro/criza-economica-C4%83-%C3%AEncepe-%C3%AEn-moldova-cu-pr%C4%83bu%C8%99irea-mone-dei-na%C8%9Bionale/a-18525568> (vizitat 15.06.2021).

Cazacu M., Trifon N. Republica Moldova un stat în căutarea națiunii. Chișinău: Cartier, 2017. 416 p.

Constantin T. Memoria autobiografică. Definierea sau redefinirea propriei vieți. Iași, 2004. 388 p.

Coroi L. Al Doilea Război Mondial în memoria veteranilor din zona Brad, județul Hunedoara. Cluj-Napoca: Argonaut, 2013. 974 p.

Diavor M. Relevanța problemei vulnerabilității economice în securitatea economică contemporană. În: Revista Militară. Studii de securitate și apărare. Chișinău 2015, nr. 2(14), https://www.academy.army.md/wp-content/uploads/2016/01/Revista_MILITARA-2_2015-Sait.pdf (vizitat 08.06.2021).

Din interviul realizat de Lidia Prisac cu Cristina Pruteanu la 13 aprilie 2021. Arhivă privată.

Din interviul realizat de Lidia Prisac cu Elena Druță la 3 mai 2021. Arhivă privată.

Din interviul realizat de Lidia Prisac cu Rodica Guțu la 3 iunie 2021. Arhivă privată.

Din interviul realizat de Lidia Prisac cu Silvia Armaș la 19 martie 2021. Arhivă privată.

Gagauz O., Penina O., Tabac T. Impactul crizelor economice asupra proceselor demografice. În: Barometrul demografic, 2016, nr. 1. https://moldova.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/Barometru%20Demografic_1_Impactul%20crizelor%20asupra%20populatiei_2016.pdf (vizitat 03.03.2021).

Le Bon Gustave. Psihologia maselor. București: Editura Științifică, 1991. 142 p.

Prisac L. Arhitectura relațiilor interetnice în spațiul ex-sovietic: Republica Moldova (1991–2014). Iași: Lumen, 2015. 304 p.

Prisac L. Procesul migrației și statutul social al femeii din Republica Moldova: repere istoriografice. În: Tradiții și procese etnice. Ediția I-a, 2020. Chișinău: Grafema Libris, 2020, p. 269-279.

Programul de Vecinătate al Uniunii Europene. Evaluarea situației privind agricultura și dezvoltarea rurală în țările parteneriatului estic Republica Moldova, 2012. <http://www.fao.org/3/aq675ro/aq675ro.pdf> (vizitat: 01.06.2021).

Radosav D. De la locurile memoriei la memoria locurilor. În: Anuarul de Istorie Orală, XI, 2011, p. 5-26.

Revenco M. Dinamica structurii interne a economiei naționale a Republicii Moldova între anii 1995 și 2016. În: Studia Universitatis Moldaviae, Seria „Științe umanistice”, 2019, nr. 10 (130), https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/29.%20p.183-200.pdf (vizitat 20.06.2021).

Săcărea D.-A. Istorie și istorii din Reghin și localitățile din apropiere. Al Doilea Război Mondial. În: Anuarul de Istorie Orală, XIV, 2014, p. 136-166.

Thompson P. The voice of the past. Oral history. În: The oral history reader. Londra și New York: Routledge, 2006, p. 33-39.

Xenofontov I. V. Istoria recentă a Republicii Moldova. În: Revista Militară. Studii de securitate și apărare. Chișinău 2018, nr. 2(20). https://www.academy.army.md/wp-content/uploads/revista_militara_2_2018.pdf (vizitat 3.06.2021).

Lista martorilor

ARMAȘ Silvia, născută la 16 iunie 1966 în satul Echimăuți, raionul Rezina, RSS Moldovenească, studii în cadrul Școlii Pedagogice din Orhei. A emigrat în Italia în scop de muncă în anul 2000.

DRUȚĂ Elena, născută la 25 august 1961 în satul Echimăuți, raionul Rezina, RSS Moldovenească, studii în cadrul Institutului Pedagogic „Ion Creangă” din Chișinău. A emigrat în Italia în scop de muncă în anul 2000.

GUȚU Rodica, născută la 19 ianuarie 1980 în satul Durlești, mun. Chișinău, RSS Moldovenească, studii de doctorat la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. A emigrat în Portugalia în anul 2009 pentru reîntregirea familiei.

PRUTEANU Cristina, născută la 7 iunie 1984 în s. Colibași, raionul Vulcănești, RSS Moldovenească, studii medii și de specialitate (șofer auto-camion). A emigrat în Italia în anul 2002 pentru reîntregirea familiei și în scop de muncă.

Lidia Prisac (Chișinău, Republica Moldova). Doctor în istorie, Centrul de Etnologie, Institutul Patrimoniului Cultural.

Лидия Присак (Кишинев, Республика Молдова). Доктор истории, Центр этнологии, Институт культурного наследия.

Lidia Prisac (Chisinau, Republic of Moldova). PhD in History, Center of Ethnology, Institute of Cultural Heritage.

E-mail: lidiaprisac@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3406-3670>